

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
XXII

NeŐir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XXII

İstanbul - 2003

SIR PAUL RYCAUT: OSMANLI İMPARATORLUĞU VE İZMİR

Zeki ARIKAN

İngilizlerin Doğu Akdeniz'e Açılması

Sir Paul Rycaut (1629-1700), XVII. yüzyılda uzun süre Türkiye'de görev yapmış bir İngiliz diplomat, yazar ve tarihçisidir. Rycaut, içinde yaşadığı yabancı bir toplum yapısını, işleyişini, tarihini, kurumlarını ve değerlerini kavramaya ve bunları yazıya dökmeye özen gösteren keskin gözlemcilerden biridir. Bu araştırmada Rycaut ve eserleri üzerinde genel bir değerlendirme yapmaya çalışacağız. Çünkü onun eserleri, Osmanlı İmparatorluğu tarihi açısından önemli bir kaynak olma özelliğini bugün de korumaktadır. Ancak doğrudan doğruya Rycaut üzerinde durmadan önce çok genel çizgilerle Türkiye ile İngiltere arasındaki siyasal, ekonomik, ticari ve kültürel ilişkilerin başlangıcı ve gelişmesine kısa bir göz atmak yerinde olacaktır. XIV. yüzyıldan beri Akdeniz, Balkanlar ve Avrupa ülkeleriyle oldukça yakın siyasal, askeri ve ekonomik ilişkiler içinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere Krallığı arasında bir yakınlaşma, XVI. yüzyılın sonlarına doğru gündeme gelmiştir. Elimizde ayrıntılı bilgiler olmamakla birlikte İngiliz tüccarları, daha XV. yüzyılda Akdeniz'e girmeye başlamış ve İtalya ile doğrudan doğruya ilişki kurma yoluna gitmişlerdi. Levant Kumpanyası'nın mükemmel bir tarihini yazmış olan Wood¹, ilk İngiliz tüccar ve gemilerinin Akdeniz'e açılması üzerine dikkate değer bilgiler vermektedir. Dahası İngilizler, Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki yakınlaşmayı izlemişler ve 1536 kapitülasyonlarından haberli olmuşlardı. XVI. yüzyıl dünya ticareti yollarının büyük coğrafi keşiflere koşut olarak yön değiştirmeye başladığı bir dönem olarak görülmektedir. Venedik ve

---

¹ Alfred C. Wood, *A history of the Levant company*, London, 1935, 1-14

Akdeniz'deki limanların yerini yavaş yavaş Kuzey Avrupa kıyılarında kurulan limanlar almaya başladı. Akdeniz'in ekonomik ve ticari ağırlığı Ümit Burnu'na ve Atlantik Okyanusuna kaymıştı.

Doğu'nun geleneksel ürünleri artık aracısız olarak Avrupa'nın yeni limanlarına ulaşabiliyordu. Amsterdam, baharat üzerinde tam bir tekel kurmayı başarmıştı. Amerikan altın ve gümüşü İspanya limanlarından Avrupa ve bütün Akdeniz dünyasına akıyordu. Ancak bütün bu gelişmeler, Avrupa ülkeleri açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun önemini azaldığı anlamına gelmiyordu. Avrupa'nın ekonomik ve ticari çıkarları Atlas Okyanusu'na kaymakla birlikte, Türkiye, Avrupa ticareti açısından önemini koruyor ve Avrupalı tüccarlar pek çok hammaddeyi buradan sağlamaya çalışıyorlardı. İşte İngiliz tüccarları böyle bir ortamda, XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında ekonomik, ticari ve diplomatik ilişkilerin kurulmasında önemli bir rol oynadılar.

XVI. yüzyıl İngiltere'nin toparlanma ve bir ulus olarak bütünleşme dönemidir. Bu yüzyılın ikinci yarısında Kraliçe Elizabeth(1558-1603) İngiliz bütünlüğünün kurucusu sayılır. Kraliçe Elizabeth, ülkesinin iç yaşamını düzene koyarken dış ilişkileri de yoluna koymak için önemli adımlar atmıştır. İçerde güçlü bir merkezi yapı oluştururken parlamentoyla da bir denge kurabilmiş, dışarda ise Katolik devletlere karşı bir siyaset izlemiştir.² Türk - İngiliz siyasal ve ekonomik ilişkileri de onun zamanında başlamış ve gelişmesini sürdürmüştür.

İngiliz tüccarları, önce Fransız bandırası ve koruması altında Türkiye ile ticaret yapabiliyorlardı. Geniş ölçüde Türk mallarını İtalyan pazarlarında da bulabiliyorlardı. Hatta Pisa'da bir İngiliz ticarethanesi bile açılmıştı. Fakat Osmanlı ülkelerinde doğrudan doğruya ticaret yapma hakkı ilk kez Anthony Jenkinson adlı bir İngiliz tüccarına verilmişti. Jenkinson'a verilen bu "*ticaret müsaadesi*"nden (trading licence) pratik sonuç elde edilmedi. Çünkü ne Jenkinson ve ne de başka bir İngiliz tüccarı, Kanuni Sultan Süleyman'ın bahsettiği bu ayrıcalıklardan yararlanmadılar. Çünkü böyle bir müsaadeye dayanarak

² Orhan Burian, "Türk İngiliz Münasebetinin ilk yılları", *AÜ Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi* (AÜDTCFD), IX/1-2 (1951), 1-17 .

herhangi bir İngiliz gemisinin Osmanlı limanlarına geldiği bilinmemektedir³. İlişkilerin kurulmasında üç İngiliz tüccarı önemli bir rol oynadı. Bunlardan biri olan William Harborne, İstanbul'a gelmek üzere 1 Temmuz 1578'de yola çıktı. Karayolu ile yani Lehistan üzerinden Osmanlı başkentine geldi.

Harborne'un İstanbul'da temsil ettiği ortaklığın patronları Osborne ve Staper adına "ticaret hakkı" ve bir takım ayrıcalıklar elde etmeye çalıştığına şüphe yoktur. Bu konuda dönemin bir takım devlet adamlarından destek bulunduğu da anlaşılmaktadır. Nitekim Harborne, dört ay gibi kısa bir zaman içinde, İngiltere ile Türkiye arasında ilk ilişkilerin temelini atmış ve küçümsenmeyecek başarılar elde etmiştir.⁴ Veziriazam Sokollu Mehmet Paşa'nın, Türkiye ile İngiltere arasında ilişkilerin kurulmasından yana bir siyaset izlediği anlaşılmaktadır. Tarihçi Hoca Sadettin Efendi'nin de baştan beri İngiliz çıkarlarını kayırdığı bilinmektedir. O sırada sarayda büyük bir nüfuz sahibi olan Hoca Sadettin Efendi'nin, İngiltere ile ilişkilerin kapsam ve önemini kavramamış olsa bile, Osmanlı topraklarında İngiliz ticaretinin gelişmesinden Türklerin önemli yararlar sağlayacağını takdir etmiş olsa gerektir. Nitekim hocanın Harborne'u desteklediği ve ona yol gösterdiği biliniyor⁵. İngiltere'nin, Osmanlıların Akdeniz'de en büyük rakibi olan İspanya'ya karşı bir denge oluşturacağı düşünülmüştür, denebilir. Herhalde bu gibi düşünce ilişkilerin başlamasında etkili olmuştur.

Harborne, Sultan III. Murat'tan, Kraliçe Elizabeth'e yazılmış bir name ile döndü. Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasındaki diplomatik ilişkileri başlatan bu namenin tarihi 16 Muharrem 988 (15 Mart 1579)'dir⁶. Bu mektup İngiltere'de olumlu etki yaptı. Kraliçe, üç uyuğuna gösterilen "lutf"un bütün İngiliz tüccarlarına gösterilmesini rica etti. Daha başka dilekler de kraliçenin mektubunda yer alıyordu⁷. Böylece başlayan ve gelişen ilişkiler, İngiltere'ye ilk resmi ticari ayrıcalıkların verilmesi ile sonuçlandı.

3 Akdes Nimet Kurat, *Türk - İngiliz Münasebetlerinin başlangıcı ve gelişmesi (1553-1610)*, Ankara 1953, 11.

4 Kurat, *Türk - İngiliz*, 23

5 Akdes, Nimet Kurat, "Hoca Sadeddin Efendinin Türk - İngiliz Münasebetlerinin Tesisi ve Gelişmesindeki rolü", *Fuat Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, 305-316.

6 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına kadar Türk - İngiliz Münasebatına Dair Vesikalar", *Bellekten*, 51(1949), 615, vesika 1.

7 Bu mektubun aslı arşivlerimizde yoktur. Bk. Kurat, *Türk - İngiliz*, 25

İngiltere'ye verilen "*Nişan-ı Hümayun*", Mayıs 1580 (evail-i Rebiulahr 988) tarihini taşımaktadır. Bu fermana göre⁸, İngiliz tacirleri rusum-ı adiyelerini verdikten sonra güven içinde alışveriş yapacaklardır. Yasak olan (memnu meta) maddelerin dışında her türlü ticaret serbesttir. Ticaret gemilerine İmparatorluk limanlarında zorluk çıkarılmayacaktır. Ölen İngiliz tacirinin malının bölüşümü konsolosça yapılacaktır. Her türlü ticaret kadıya onaylatılıp "hüccet" alınacaktır. İngiliz tüccarlarından haraç istenmeyecektir. İngiliz gemileri açık denizlerde olsun, limanlarda olsun yollarından alıkonulmayacaktır.

Bu ayrıcalıkları elde eden İngiltere tüccarları, Osmanlı İmparatorluğuyla başlayan ticarete çeki düzen vermeye çalıştılar. Kraliçe Elizabeth, Edward Osborne ve Richard Staper'e Türkiye Kumpanyasını kurma izni verdi (11 Eylül 1581). Bu birlik, yedi yıl süreyle Osmanlı ülkelerindeki ticareti tekeline alıyor ve gerektiğinde düzenlemek hakkını da elde ediyordu⁹. Ortaklığın adı *Turkish Company* idi. Kumpanya, ticareti başlatmak ve güvenilir kılmak için Harborne'un elçi olarak İstanbul'a gönderilmesi için Kraliçeden gerekli izni elde etti (1582)¹⁰. Böylece Harborne, İngiltere'nin ilk elçisi olarak İstanbul'da göreve başladı.

Türkiye Kumpanyasının temsilcileri İstanbul'a yerleştikten sonra İmparatorluğun önemli kentlerinde konsolosluklar açmaya başladılar. İskenderiye, Halep, Cezayir Konsoloslukları, bunların ilkidir. Kraliçe Elizabeth 7 Ocak 1593 tarihinde Türkiye Kumpanyasının beratını yeniledi. Venedik'le yapılan ticareti yürüten birliği de ona kattı. Böylece *Governor and Company of Merchants of the Levant*, kısacası Levant Company ortaya çıktı. Bu kumpanya uzun süre Doğu ticaretinde tam bir tekel kurdu. İngiltere'nin Doğu'ya yerleşmesi, Fransa'yı kaygılandırdı. Ancak Osmanlı hükümetinin "*Bize her dost olanla dostuz*" diye direktmesi karşısında Fransa fazla ses çıkarmadı. Ancak iki ülke arasında Osmanlı topraklarında kıyasıya bir rekabetin başladığını da unutmamak gerekir. Özellikle İstanbul'da temsilcisi olmayan *harbi taife*'nin önce Fransız sonra İngiliz, daha sonra Fransız bayrağı altında ticaret yapması zorunluluğu ve bundan doğan her türlü hak ve resimlerin tahsili, bu iki ülke

⁸ Ahmet Refik, *Türkler ve Kraliçe Elizabeth*, İstanbul, 1932, 19-21; Uzunçarşılı, "*Türk - İngiliz*", göst.yer., 615-616; Kurat, *Türk - İngiliz*, 182-186

⁹ A. C. Wood, *A History of the Levant Company*, London, 1935, 1-15.

¹⁰ S. A. Skilliter, *William Harborne and the Trade with Turkey, 1578-1582*, Oxford, 1977.

arasında büyük çekişmelere yol açtığı görülmektedir¹¹. İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan ticaret kapsamına giren ürünlerin çok değişik olduğu görülmektedir¹². İngilizler, Türkiye'den ipek, tiftik, pamuk, pamuk ipliği, mazi, deri, sof, ravend, misket üzümünden yapılan şarap, zeytinyağ, halı, yağır, baharat, dokuma alıyor; Osmanlılar ise İngiltere'den şayak, türlü türlü renk ve cinsten kumaşlar, çuha, kirpas, canfes, mermerşahi, pazen; siyah tavşan kürkü ithal ediyorlardı. Fakat bütün bunların yanında kurşun, kalay, demir, çelik, teneke gibi maddeler de Türkiye'ye getiriliyordu. Şunu da işaret etmek gerekir ki savaş malzemesine esas olan kurşun, kalay gibi madenlerin papanın buyruğu gereğince Türklere satılması yasaktı¹³. İngilizler bu yasağa uymuyorlardı. Bu yüzden papalık, İngilizlere karşı bir tavır almakta gecikmedi. İngilizlerin, Katolik dünyasından tecrit edilmelerinde ve İngiltere'de *milliyetçi* bir akımın doğmasında, bu yasağın çok büyük etkisi olmuştur¹⁴. Üstelik reform sırasında İngiltere'de kiliselerden sökülen çanlar, top dökmede kullanılmak üzere Türkiye'ye satılmıştı¹⁵.

İngiltere'den getirtilen ve londrin denilen kumaşlar Türk piyasalarında pek tutuldu. Fransız kumaşlarına göre londrinin hem daha ucuz, hem Türkiye koşullarına daha elverişli olması, bu kumaşların rağbet görmesinde önemli bir rol oynamıştır. Türk-İngiliz ticaretinin ayırt edici en önemli özelliği, takas yöntemine dayanmasıydı. Daha doğrusu İngilizler; Venedik ve Fransa gibi para karşılığı alış veriş yapmıyorlar, malı malla değiştiriyorlardı.

İngiltere'den Türkiye'ye gelen elçiler, divanda parlak törenlerle kabul ediyor ve bunlar sarayda hediyelerini sunuyorlardı. Hediyeler, padişahтан sadrazama ve valide Sultana kadar bir çok üst düzey yetkiliyi kapsıyordu. Kapitulas-

11 Bu konuda Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde yığınla belge bulunmaktadır: Düvel-i Ecnebiye Defterleri, 26/1.

12 Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri*, I. 1580-1838, Ankara 1974, 17-20

13 Susan Skilliter, *William Harborne and the Trade with Turkey*, 1578-1582, London, 1977, 22-25

14 Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. yüzyılda İstanbul'da hayat*, (1582-1599), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1983, 15.

15 Parry, "Harb" *Encyclopaedia of Islam* (EI 2).

yonların yenilenmesi için de hediye ve pişkeş takdimi gerekiyordu.¹⁶ Gerek İngiliz gemilerinin İstanbul limanına girişi, gerek elçilerin sarayda hediye takdimi büyük bir ilgi kaynağı oluyordu. Selaniki Mustafa, bu konuda şöyle demektedir:

"Vilayet-i Cezire-i İngiltere ki 2800 mil İstanbul'a uzaktır; hakimesi olan avret mülk-i mevrusuna ve devlet ve saltanatına kudret-i tammesi ile hükmedüp Luteranit milleti üzere ubudiyet-i tamme ve elçisi Asitane-i saadet penaha peşkeş ve hedâya-yı layıkası gelip çekildi; ol gün kalabalık divan olup elçiye kanun-ı kadim üzere ziyafet ve ikram olundu".¹⁷

Selaniki aynı zamanda, İngiliz gemisinin 5700 mil katederek İstanbul'a geldiğini, bordosunda 83 pare top bulunduğunu ve domuz şeklinde olduğunu da eklemektedir.

Artık İngiltere ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkiler süreklilik kazanmış, İngiltere'nin Bâbüâli nezdindeki ikinci elçisi Edward Barton, padişah III. Mehmet'in Egri (Haçova) seferine katılarak iki ülke arasındaki dostluğun pekişmesine önemli bir katkıda bulunmuştu¹⁸. Elçilerin Türkiye'nin durumu üzerine ülkelerine gönderdikleri raporların büyük bir değer taşıdığına şüphe yoktur. Sözelimi İngiltere'nin Bâbüâli'deki üçüncü elçisi Henry Lello'nun, vaktiyle Orhan Burian tarafından yayınlanmış olan muhtırası bu çeşit önemli belgelerden biridir¹⁹. Lello'nun muhtırası, bu elçinin Türkiye'de görevde bulunduğu on yıl süre içinde imparatorluğun yönetiminde görev alan sadrazam ve sadaret kaymakamlarının çalışmaları ve dönemlerindeki belli başlı olaylar konusunda bilgi veren bir çeşit tezkire niteliğindedir.

Karşılıklı armağanlar, iki ülkenin üst düzey yöneticileri arasında önemini korumaya devam ediyordu. Kraliçe Elizabeth'in III. Mehmet'e gönderdiği erganun (org) bu armağanlar içinde oldukça çarpıcı bir örnek olarak gürülmektedir. Erganun, Kraliçe Elizabeth tarafından Londra'da XVII. yüzyılda ünlü org

¹⁶ Orhan Burian, "Kraliçe Elizabeth'ten III. Sultan Murad'a Gelen Hediye'nin Hikayesi", *AÜDTCFD*, IX/1 (1951), 19-41.

¹⁷ *Tarih-i Selaniki*, (haz. Mehmet İpşirli), Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul, 1989, I, 334

¹⁸ Kurat, *Türk - İngiliz*, 73-84.

¹⁹ Orhan Burian, *The Report of Lello Third English Ambassador to the Sublime Porte/ Bâbüâli Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası*, AÜDTCF, Ankara, 1952.

yapımcısı bir ailenin kurucusu olan Thomas Dallam'a sipariş edildi. Erganunun yapımı bir yıl kadar sürmüş olmalıdır. Dallam yaptığı erganunu, yola çıkarılmadan önce sarayda kurup Kraliçeye gösterdi. Onun olurluğunu aldıktan sonra aleti kasalara yerleştirilerek *Hector* adlı gemiye yükletti. Gemi 9 Şubat 1599 tarihinde yelken açtı ve ancak 15 Ağustos'ta İstanbul'a demir atabildi. Erganun gemiden çıkarıldığı zaman bütün tutkalları dökülmüş, boruların bazıları ezilmiş ve kırılmıştı. Dallam iki hafta içinde orgu onardı. Parça parça Galata'dan Topkapı Sarayına taşındı ve orada kuruldu.

25 Eylül günü İngiltere elçisi kırk kişilik bir heyetle saraya gitti. Padişah yerini alınca önce bir saat çaldı. Sonra 16 çanlık takımı dört ses üzerine bir hava tuturdu. Bunu aletin üzerindeki iki bebeğin borazan çalması izledi. Tepedeki kuşlar kanat çırpıp öttüler. Padişah bu gösteriden çok mutlu oldu. Tekrar çaldırıp dinledi. Tuşların kendi kendine hareket etmeleri Sultanın merakını uyandırmıştı. Aleti yakından inceledi ve "*Bunu çalabilecek var mı?*" deyince, Dallam içeri girdi. Erganunu yeniden kurdu ve çaldırdı. Dallam bu anı seyahatnamesinde ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Padişah kendisini bir kese altınla ödüllendirdi. Hattâ Dallam sarayda alıkonulmak istendiyse de o bunu kabul etmedi ve 28 Kasım'da İstanbul'dan ayrıldı²⁰.

Dallam, İstanbul'dan ayrılmadan önce erganunu, sarayda üstü kuleli, geniş taraçası olan ve denize bakan bir köşke yerleştirdi. Nasıl kullanılacağını öğretti. Bu org, yazık ki Sultan I.Ahmed (1603-1617) tarafından tahrip ettirildi.

Knolles'dan Paul Rycout'ya

Türk ögesi giderek İngiliz edebiyatı ve tarihinde önemli bir yer tutmaya başlamıştı²¹. Konularını Türk tarihinden alan oyunlar yazılıp sahneye konulmaya başlanmıştı. Elizabeth çağında yazılmış Türklerle ilgili en önemli oyun Marlowe'un Tambourlaine adlı eseridir. 1587-88 tarihlerinde yazılıp sahnелendiği bilinmektedir²². Bu trajedinin konusu, Timur'la Yıldırım Bayezid arasın-

20 Orhan Burian, "Türkiye Hakkında Dört İngiliz Seyahatnamesi", *Bellekten*, 58(1951), 230-239; krş. Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlere göre*, 47; Stanley Mayes, *Sultan'ın Orgu*, (çev. M. Halim Spatar), İletişim, İstanbul 2000.

21 Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose, Islam and England during the Renaissance*, Oxford University Press, 1937. Orhan Burian, "Interest of the English in Turkey as Reflected in English Literature of the Renaissance" *Oriens*, V(1952), 209-229.

22 Chew, *Crescent and Rose*, 103, 197, 425, 468-472, 481, Nazan Aksoy, *Rönesans İngiltere'sinde Türkler*, Çağdaş yay. 1990, 67-94. Eser, 2001 yılında Paris'te Chaillot'da

daki savaşta, Bayezid'in yenilmesi Timur'un eline tutsak düşmesi ve sonunda kafasını, kapatıldığı kafesin demir parmaklarına vurarak intihar etmesidir. Shakespeare'in trajedilerinde bile, Othello'da görüldüğü gibi Türklere ilişkin bir takım öğelere yer verilmektedir. İngiliz kamuoyu, iki ülke arasındaki doğrudan doğruya ilişki kuruluncaya kadar Türkiye ve Türkler hakkındaki bilgilerini çeşitli Avrupa dillerinden İngilizceye çevirilen eserlere borçlu idi²³. Ancak ilişkilerin kurulması ve gelişmesiyle birlikte İngiltere'de Türkiye ve Türklerle ilgili pek çok belge, rapor, gezi yazıları vb. ortaya çıktı. Bunlar, Kraliçe Elizabeth döneminin ünlü coğrafyacı ve tarihçisi Richard Hakluyt tarafından derlendi ve yayınlandı.²⁴ Samuel Purchas ise Hakluyt'un kendisine verdiği belgelerin önemli bir kısmını *Hakluytus Posthumus* ya da *Purchas His Pilgrimes* başlığını taşıyan kitabında derlemiştir²⁵. Ancak bütün bunların ötesinde asıl üzerinde durulması gereken bir konu da bu dönemde İngiltere'de Türkiye ve Türkiye'ye yönelik seyahatnamelerin dışında kabaca tarih genel başlığı altında toplayabileceğimiz eserlerin ortaya çıkmasıdır. Bu kitaplar, Osmanlı İmparatorluğunu oluşturan halklar, bunların gelenek görenekleriyle Türklerin din ve devlet yönetimi gibi konuları işlemektedir. Bu kitaplarda yazarların sık sık geri dönüp Osmanlıların yükseliş dönemine bir göz attığını görmekteyiz. Bu ciddi bilimsel incelemelerin çok azının İngiliz yazarlarının eseri olması oldukça ilginçtir. Bunlar çoğunlukla Latince, Fransızca yada İtalyanca yazılmış yabancı eserlerden serbestçe uyarlanmış ve derlenmiş çevirilerdir. Çünkü, Akdeniz ülkeleri ve Avrupa, İngilizlerden çok önce Osmanlı İmparatorluğu ile ilişki kurduğundan buralarda Türkiye'nin coğrafyası, tarihi, yönetimi kuralları vb. üzerine yığınla eser yazılmıştı²⁶. Bunlar Prof. Orhan Burian'ın deyişiyle serbestçe "İngilizleştirilmiş" ve XVI. yüzyılın sonlarında büyük bir kitle

---

yeniden sahneye konmuştur. Uğur Hüküm, "Büyük Timurlenk 'Chaillot'da'" *Cumhuriyet*, 9 Aralık 2001.

- 23 Berna Moran, *Türklerle İlgili İngilizce Yayınlar Bibliyografyası*, İÜ. Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul, 1964.
- 24 Richard Hakluyt, *The Principal Navigations and Voyages of the English Nations*, London 1598-1600, 3 Cilt. Krş. Paul Wittek, "The Turkish Documents in "Hakluyt's Voyages", *Bulletin of Institut Historical Research*, XIX/57(1942), 121-139.
- 25 Samuel Purchas, *His Pilgrimes*, London, 1625, 4 cilt.
- 26 C.D. Rouillard, *The Turk in French history, thought and literature*, Paris,ty., önsöz: 1938 C. Göllner, *Turcica, Die europaischen Turkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, Bucuresti - Berlin, 1961 - 1978.

tarafından ilgiyle okunmuştur²⁷. Yine Burian'ın anlatımıyla, bu kitapların sayılarının gerçek gezi kitaplarından fazla olması ve daha çok okunması, dolaylı bir yoldan da olsa sonuçta İngilizlerin Türklerle ilgili görüşlerinin şekillenmesine önemli bir katkıda bulunmuştur²⁸.

Üzerinde durduğumuz dönemde İngiltere'de Türkler üzerine yazılan en kapsamlı ve en önemli tarih şüphesiz Richard Knolles'un *Türklerin Genel Tarihi* (*The generall historie of the Turkes...*) başlığını taşıyan eseridir²⁹. 1603 yılında basılan bu eser, Rönesans dönemi İngilteresinde, Türklerin tarihi üzerine yazılan en büyük ve en kapsamlı çalışma olarak kabul edilmiştir. Yazar Richard Knolles (1550-1610), aslında Sandwich kolejinde öğretmenlik yapıyordu. Eser basıldığı sırada Kraliçe Elizabeth ölmüş ve yerine I. James geçmişti. Bu yüzden kitap yeni krala ithaf edilmiştir. Knolles, kralın, çocukluğunda İnebahtı zaferini kutlayan "kahramanlık şarkısı"nı söyleyen çocuklardan biri olduğu için ondan övgüyle söz etmektedir³⁰. Knolles, Türkiye'yi hiç ziyaret etmedi. Türkiye hakkında bildikleri de sınırlı idi. Fakat herhalde Osmanlı tarihinden geniş ölçüde etkilenmiş olmalıdır. Kendisini bu kadar ayrıntılı bir kitap yazmaya arkadaşı Sir Peter Manwood teşvik etmiştir³¹. Knolles, ilk basımı 1200 sayfayı bulan bu büyük eserinde "Trajik tarihin bütünü" göstermeye çalıştığını dile getirmektedir.

Knolles, eserinin ilk sayfasında bu kitabı niçin yazdığını şöyle açıklamaktadır:

The Glorius Empire of the Turks the present Terrour of the
World, hath amongst other things nothing in it wonderful or

27 Orhan Burian, "Interest...", göst. yer.

28 Burian, "Interest...", göst. yer.

29 Richard Knolles, *The Generall Historie of the Turkes, from the first beginning of that nation to the Ottoman Familie, etc.* Adam Islip, London, 1603. Kitap, Türkiye'de oldukça az bulunan eserlerden biridir. Bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunmaktadır. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde de 1630 basımının bulunduğu belirtilmektedir. Knolles'un eserinin toplu bir değerlendirmesi için bk. Christine Woodhead, "The present Terrour of the World? Contemporary Views of the Ottoman Empire, C. 1600", *History, The Journal of the Historical Association*, vol. 72/234 (1987), s. 20-37

30 Brandon H. Beck, *From the Rising of the Sun English Images of the Ottoman Empire*, Peter Lang, New York - Paris, 1987, 40.

31 Beck, *From*, 40.

strange, than the poor beginning of it so small and obscure as that is not well known unto themselves, or agreed upon men among the her writers of their histories from whence this Barborous Nation, that now so triumphet over the best part of the world first crept out or took their beginning...

Knolles, eserini yazarken Boissard adlı bir Fransızın *Vitae et Icones Sultanorum Turcicorum* başlıklı bir kitap çıktı. Harold Bowen'in anlattığına göre Knolles eserini o kadar değiştirdi ki sonunda kitap hemen hemen Boissard'ın bir tercümesi halini aldı.³² Kitapta Osmanlı Padişahlarının Lawrence Johnson tarafından yapılan portreleri de yer almaktadır. Eser kronolojik sıraya göre her padişah dönemini ayrı ayrı incelemektedir.

Doktor Johnson, bu eseri şöyle değerlendirmektedir:

"Bana kalırsa tarihçilerimizden hiç biri Knolles'in üstünlüğünü haklı olarak inkâr edemez. O " Türklerin Tarihi" adlı eserinde hikâye biçiminin kabul edebileceği bütün güzellikleri göstermiştir. Uslubu zamanla biraz mühpem kalmış, kimi zaman soğuk nüktelere boğulmuş olmakla birlikte, temiz, güçlü, yüksek ve aydınlıktır. Akla durgunluk verecek derecede pek çok olaylar öyle bir ustalıkla düzenlenmiş, o denli açıkça dile getirilmiştir ki her biri kendinden sonra gelenin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır".³³

Henry Hallam, Johnson'ın yargısına katılmakta ve bu eserde "*tasvirlerin canlı ve renkli, karakterlerin güçlü bir kalemle çizilmiş olduğunu*" vurgulamaktadır³⁴. Buna karşılık Gibbon, Doktor Johnson'ın yargısına pek katılmamakta ve bu araştırmayı "*Latince eserlerden derlenmiş taraflı ve gereksiz sözlerle dolu*" bir tarih olarak nitelendirmektedir³⁵.

Lord Byron, çocukluğunda kendisinin en çok hoşuna giden ve onda Doğu'yu ziyaret etmek düşüncesini uyandıran en önemli eserin Knolles'in

32 Harold Bowen, *Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri*, [çev. Orhan Burian], Longmans Green, London Toronto, 1946, 10. Boissard için bk. C.D. Rouillard, *The Turk in French History*, 278-280.

33 Chew, *The Crescent*, 112

34 Hamit Dereli, *Kıraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*, İstanbul, 1951, 1.

35 Chew, *The Crescent*, 112

tarihi olduğunu yazmaktadır. Dahası şiirlerinde görülen "doğu rengi"nin de Knolles'dan kaynaklandığını eklemektedir³⁶.

Knolles, eserini ortaya koymak için on yıldan fazla çalıştı ve oldukça geniş bir kaynakçadan yola çıktı. Onun yararlandığı bütün kaynaklar Samuel C. Chew³⁷ ve daha sonra Brandon H. Beck³⁸ tarafından belirtildiği için bu konuda ayrıntıya girmeyi gereksiz görüyoruz. Ancak şu kadarını söyleyelim ki Knolles'ın tarihi XVI. yüzyılda Avrupa'da bilinen belli başlı kaynaklara dayanmaktadır. Bunlar içinde Paolo Giovio'nun Commentaries'i Bartolomeo Georgiewitz'in anıları, Nicolas de Nicolay'ın seyahatnamesi, Busbecq'in mektupları, Chalkokondilas, Leunclavius'un tarihleri oldukça önemli bir yer tutmaktadır³⁹. Kimi Türkçe kaynakların Latince çevirilerini kullandığı anlaşılmaktadır. Fakat Knolles bunları, acemice yazılmış, yararlanılması olanaksız eserler olarak nitelendirmektedir. Knolles'ın eseri İngiliz edebiyatını derinlemesine etkilemiş ve kimi trajedi yazarları, konularını doğrudan doğruya buradan alarak işlemişlerdir. Sözgelimi İngiliz trajedi yazarı Thomas Goffe (1591-1629)'un, *The Courageous Turke* ve *The Raging Turke* başlıklarını taşıyan trajedilerinin kaynağı Knolles'ın tarihidir⁴⁰.

Knolles hemen hemen çağının bütün yazarları gibi Türk tehlikesine dikkati çekmekten, Türklerin etrafa dehşet saçtığından söz etmekten geri durmamıştır. Vaktiyle göçebe olan Türkler, şimdi "Dünyanın terörü" haline

36 "Old Knolles was one of the first books that gave me pleasure when I was a child; and I believe it had much influence on my future wishes to visit the Levant, and gave perhaps the Oriental coloring which is observed in my poetry", Byron, *Works*, London 1832, IX, 141.

37 Chew, *The Crescent*, 113-121

38 Beck, *From the Rising*, 41-42

39 Bütün bu eserler için bk. Rouillard, *The Turk...*, tür, yer, dizin. Ayrıca bk. Onur Bilge Kula, *Alman Kültüründe Türk İmgesi*, Gündoğan yay, Ankara, 1992-1997, II., 151-169. Knolles'ın tarihi ve onun kaynakları üzerinde sistemli bir araştırmayı İngiliz tarihçisi V. J. Parry'ye borçluyuz. (Bk. Salih Özbaran, "V. J. Parry, (1915-1974)", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 4-5 (1974), 429-431). Parry'nin Paul Wittek yönetiminde doktora tezi olarak hazırlanmış olduğu *Richard Knolles' History of the Turks* başlıklı bu çalışması, ne yazık ki tez olarak sunulmamış ve daktilo edilmiş metin ailesi tarafından Prof. Dr. Salih Özbaran'a verilmiştir. Eser, şu anda basılmaktadır.

40 Orhan Burian (1914-1953), "Thomas Goffe" (ed. Zeki Arıkan), *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, XIX (1999), 99-121. Ayrıca bk. Orhan Burian, "Sir Robert Cotton and Richard Knolles", *Notes and Oqueries*, Oxford University Press, CXC VII, 1952, 31-32.

gelmişlerdir. Türkler, Hıristiyan dünyasını parçalamakta ve zayıflatmaktadır. Ancak o, Osmanlıların yenilmez olmadıklarını, imparatorluğun çöküş belirtileri göstermeye başladığını söylemekle teselli bulmaktadır.

Knolles, eserinin birinci bölümünde Türklerin kökenini tartışmaktadır. Konu, zaten Rönesans dönemi yazarlarının geniş bir ilgi odağı haline gelmiştir.⁴¹ Türklerin İskitlerden geldiği, Troyalılardan indiği yada Orta Asya'nın bozkırlarından ön Asya'ya yayıldığı söylentileri oldukça yaygındır. Knolles, İskit kökenini kabule eğilimlidir. Osmanlı Devleti de İran'da kurulan ilk Türk İmparatorluğunun uzantısıdır. Padişahlar, savaşlar, belli başlı olaylar, kitabın temel çatısı içinde önemli bir yer tutmaktadır. Knolles, Osman'ın Selçuklulardan değil fakat Oğuzlardan geldiğini yazmaktadır. Avrupa'da XVI. yüzyılda yaygın olarak söylendiği gibi Osmanlılar bir barbar sürüsü değildi. Tam tersine onlar bir imparatorluğun kurucularıydı.

Knolles, siyasal olaylar dışında Osmanlı İmparatorluğunun kurumlarının tarihine de önemli bir ağırlık vermektedir. Orhan Bey zamanında "*Parliament*" olarak adlandırdığı bir hükümet kurulundan söz etmektedir. Osmanlı tarihçileri özellikle Aşıkpaşazade ve Neşri, Orhan Bey zamanında divana gelen beylerin *burma dülbend* giymelerinin kural haline geldiğinden söz etmeleri bu zamanda divanın varlığına işaret etmektedir⁴². Aynı biçimde Knolles, I. Murat döneminde Hıristiyan çocukların devşirilip eğitildiği üzerinde durmaktadır⁴³. Yeniçerinin kaynağı bu çocuklardır. Yeniçeriler ise padişahın mutlak gücünün en büyük güvencesidir.

Knolles'ın eseri üzerinde dururken, Berna Moran'ın "*ilmi bir kıymeti yoktur*"⁴⁴ yargısına katılmamıza olanak yoktur. Çünkü kitap, bütün bir dönemin zihniyetini, Türklere bakış açısını en iyi yansıtan eserlerin başında gelmektedir. XVI. yüzyılın sonlarında elbette günümüzdeki anlamda bir tarih

41 Michael J. Heath, "Renaissance Scholars and the Origins of the Turks", *BHR*, *XL*(1978), 453-471.

42 Ahmet Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, Ankara, 1976.

43 Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor*, Berkeley Los Angeles London, 1971, 240-244

44 Berna Moran, *Türklerle İlgili*, 43

yazılması söz konusu olamazdı. Doğu'nun ve Batı'nın birbirlerini "inançsız" olarak suçladığı bir dönemde yazılan eserlerin tarafsız olması düşünülemez.

Eserin ikinci basımı doğrudan doğruya yazarın düzeltme ve ekleriyle 1610'da yapıldı. Ölümünden sonra 1621 ve 1630'da üçüncü ve dördüncü baskıları gerçekleşti. Bu, kitabın İngiliz kamuoyunda yarattığı büyük ilginin bir göstergesidir.

Eseri bir çok yazar, başta Sir Thomas Roe⁴⁵ olmak üzere, ekler yapmaya devam ettiler⁴⁶. Knolles'in tarihini devam ettirenlerden biri de asıl konumuz olan Sir Paul Rycaut'dur. Kimdir Paul Rycaut?

Rycaut, XVII. yüzyılda Türkiye'ye gelen, burada uzun süre görev yapan, Osmanlı İmparatorluğu üzerine kalıcı eserler bırakan İngiliz diplomat, bilgin ve tarihçisidir. Paul Rycaut babası, I. James zamanında İngiltere'ye gelip yerleşen Anversli bir Flaman bankerin oğlu olarak Londra'da doğdu⁴⁷. Sağlam bir eğitim gördü. Dil, tarih, felsefe, teoloji, siyaset bilimi ve armalara ilgi duydu. Türkiye'ye olan ilgisi erken yaşta kendini duyurmaya başladı. Bunda, İngiltere'nin İstanbul elçisi Sir Peter Wyche'in oğlu ile birlikte aynı okula gitmesinin önemli bir etkisi olmuştur⁴⁸. 1646 yılında Cambridge'de ünlü Trinity College'e girdi ve buradan 1650 yılında mezun oldu. Rycaut, İspanya ve İtalya'da bulundu. Heneage Finch, Third Earl of Winchelsea'nin özel sekreterliğine getirildi. Bir süre sonra Winchelsea, İstanbul elçiliğine atandı. Bilindiği gibi İngiliz elçi ve diplomatlarının ücretleri devlet tarafından değil fakat Levant Kumpanyası tarafından ödeniyordu. Yazışmalar da kumpanyanın İngiltere'deki yönetimi ile yapılıyordu. Bu tarihlerde kumpanya İstanbul, Halep ve İzmir'de iyice yerleşmiş bulunuyordu. Ancak ne var ki, elçiler yalnız Levant Kumpanyasını temsil etmiyor aynı zamanda İngiltere Krallığı'nın da temsilcisi durumunda bulunuyorlardı⁴⁹. Rycaut, İstanbul'da altı yıl kaldı. Bu arada iki kez

⁴⁵ *A continuation of the Turkish History from the beginning of the year of Our Lord 1620, until the ending of the year of Our Lord 1628, Collected out of the papers and Dispatches of Sir Thomas Roe...* London, printed by CD... 1637.

⁴⁶ Beck, *From the Rising*, 51, 60-62.

⁴⁷ Sir Paul Rycaut'nun yaşamı, eserleri ve dönemi için ayrıntılı bir çalışma: Sonia P. Anderson, *An English Consul in Turkey*, Clarendon Press, Oxford, 1989.

⁴⁸ Anderson, *An English Consul*, 22

⁴⁹ Anderson, *An English Consul*, 27

İngiltere'ye gidip geldi. 1663 yılında Kapitulasyonların İngilizce çevirisini İstanbul'da bastırıldı. Bu, Osmanlı İmparatorluğunda basılan ilk İngilizce kitap olması açısından önemlidir. Rycaut, büyükelçinin tavsiyesiyle 1670 yılında İzmir Konsolosluğuna atandı ve burada on iki yıl görev yaptı. İngiltere'ye dönüşünde Lord Clarendon kendisini Leinster ve Connaught eyaletlerinin katipliğine getirdi. Kral II. Jacques kendisini İrlanda müşaviri ve amirallik hakimi olarak atadı. 1690 yılında Hanséatique şehirler nezdinde elçi oldu. 1700'de Londra'ya döndü ve aynı yıl, Aralık ayının 16'sında öldü.

Eserleri

Paul Rycaut, Türkiye'de bulunduğu süre içinde Osmanlı İmparatorluğu üzerine yazacağı kitaplar için gerekli malzemeyi topladı. Türkçe öğrendi ve Türk yetkililerle sürekli iletişim kurmaktan geri kalmadı. Aşağıda bu konuya yeniden dönmeye çalışacağız. Rycaut, öncelikle karşımıza büyük bir Osmanlı tarihçisi olarak çıkmaktadır. Özellikle Rycaut'nun Knolles'in *Türklerin Genel Tarihi* başlıklı eserine yapmış olduğu zeyiller önemli bir yer tutmaktadır. Rycaut öncelikle Knolles'in eserini III. Mehmet'ten başlayarak 1622 tarihine kadar getirdi. Öyle ki bu zeyil (*continuation*)'de Knolles'in sayfa numarası bıraktığı yerden devam ettirilmiştir. Bundan sonra IV. Murat'ın (1623-1640) tahta çıkmasından sonraki olaylar 1687 yılına kadar getirilmiştir.⁵⁰

Rycaut, Knolles'in *History of the Turkes* eseriyle birlikte, onun devamı olan kendi kitabını daha sonra yeniden bastırıldı⁵¹. Bu baskıya yine kendisinin *The Present State of the Ottoman Empire* başlıklı kitabı da eklenmiştir. Rycaut, tarihi için başlangıçta, Türkiye'ye gelinceye kadar eline geçirdiği eserlere dayanmak zorunda kalmıştı. Fakat 1660 ile 1677 yılları arasına rastlayan olayları

⁵⁰ *The Turkish History with Sir Paul Rycaut's continuation the Turkish History the Second wolume beginning from Mahomet III. and continued to this present year. 1687, The sixt edition London, 1687.* Bu baskı, Knolles'in tarihine Thomas Roe ve Rycaut tarafından yapılan zeyillerle (*continuation*) *The Present State*'i de kapsamına alır. 1678 tarihinde basılan *The Present State*'in ve Richard Knolles'in tarihinin dizinlerini kapsayan bir eser aynı zamanda Rycaut'nun zeyillerini de içermekte fakat bu eserde bir de Kur'an'ın İngilizce çevirisi eklenmiş bulunmaktadır. Bunun Fransızcadan İngilizceye yapılan bir Kur'an çevirisi olduğu anlaşılmaktadır: *The Alcoran of Mahomet. Translated out of Arabicle in the French by the Sieur du Ryer...*, London 1678, 2 cilt.

⁵¹ *The History of the Turkish Empire from the year 1623, to the year 1677 Containing the Reigns of the three last empereurs viz. Sultan Morat or Amurat IV Sultan Ibrahim and the Sultan Mahomet IV...* By Sir Paul Rycaut... London, 1687

kapsayan bölümler için "*kendi gözlemlerimin eseridir*" demektedir⁵². Rycaut, Osmanlı İmparatorluğunun sivil ve askeri olaylarına ağırlık vermekle birlikte İngilizlerin ekonomik çıkarlarına da öncelik tanıyan sorunlar üzerinde durmuştur⁵³. Eser, Fransızcaya da çevrildi ve 1682 ve 1684 yıllarında iki kez basıldı. Bunu kitabın Almanca çevirisi izledi(1684).

Rycaut'nun Osmanlı tarihine ilişkin bir başka eseri de 1679 yılından başlayan ve 1699 Karlofça Antlaşmasına kadar devam eden dönemin oldukça ayrıntılı bir çalışmasıdır⁵⁴. Yaprak (in-folio) boyutunda olan bu eser, 622 sayfadan oluşmaktadır. Rycaut bu eseri İngiltere kralı III. William'a sunmuş ve bunu Hamburg'da görevli olarak bulunduğu sırada tamamladığına ilişkin bir not koymuştur..

"This continuation of the Turkish history having been compiled by me at my leisure Hours during my ten years attendance on your Majesty's service at Hamburg".

Bu eser, Karlofça antlaşmasıyla sona eren Osmanlı - Avusturya savaşlarının son derece ayrıntılı bir tarihi olarak görülmektedir. Burada kendi gözlemleri yanında kişisel olarak Osmanlı devlet adamlarıyla kurmuş olduğu iletişimin katkısını unutmamak gerekir. 1665-1656'da ziyaret ettiği Avusturya sarayında da pek çok kişisel dostluklar kurmayı başarmış ve her halde bunlardan da bilgi almıştır⁵⁵.

Rycaut'nun Türkiye tarihi üzerine yaptığı araştırmalar bunlarla sınırlı kalmadı. Osmanlı İmparatorluğunda XVII. yüzyıl ortalarında Yahudi topluluğu içinde derin bir bunalıma yol açan Sabatay Sevi olayı hakkında da bir risale kaleme aldı. Rycaut, bu konudaki bilgileri İzmir'de Hollanda şapel papazı

52 Bowen, *Türkiye*, 20

53 Anderson, *An English Consul*, 230

54 *The History of the Turks beginning with the year 1679 Being of a full Relation of the last Troubles in Hungary, with the Sieges of Vienna and Battles both by the sea and land... and the Turks until the end of tre year 1698, and 1699....* By Sir Paul Rycaut, Kt. Eighteen years Consul at Smyrna....London, 1700. Knolles'in ve Rycaut'nun eseri bir bütün halinde Mr. Savage tarafından kısaltılarak kimi eklerle birlikte basılmış ve bunun 1704 yılında yapılan ikinci basımında Hz. Muhammed'in yaşamı üzerine de bilgi verilmiştir: *The Turkish History...* Written by Mr. Knolles, continued by Sir Paul Rycaut... to the peace of Carlowitz in the year 1699 and Abridg'd By Mr. Savage..., London, 1704, (2 cilt).

55 Anderson, *An English Consul*, 232

Thomas Coenen'den aldı. Çünkü hareketin en bunalımlı dönemini yaşadığı 1666 Martından 1667 Martına kadar geçen sürede kendisi Türkiye'de bulunmuyordu. Diğer bir takım bilgiler de İstanbul'daki İngiliz elçisi Winchelsea'den geliyordu. Sabatay Sevi'nin İstanbul'da hapsedildiği sırada onu İngiliz elçiliğinde görevli memurlar ziyarete gitmişlerdi. Bütün bu değişik kaynaklardan derlediği bilgileri bir araya toplayan ve bunlardan bir bireşime varan Rycaut'nun eseri Sabatay Sevi hareketi konusunda önemli bir kaynak olarak görülmektedir⁵⁶. Yine bu bağlamda Rycaut'nun Türkiye'deki Rum ve Ermeni kiliselerinin durumunu ele alan eserinin de büyük bir önem taşıdığını kabul etmek gerekir⁵⁷. Doğu'daki daha doğrusu Osmanlı İmparatorluğundaki Rum ve Ermeni kiliselerinin yapılarının incelenmesi tavsiyesi İngiliz yetkililerinden gelmiştir⁵⁸. Rycaut, eseri için gerekli malzemeyi toplamak ve özellikle 7 kilisenin bulunduğu yerleri saptamak için İzmir çevresinde geziye çıktı. İzmir'in doğusunda ve güneyinde bulunan dört kilisenin yerlerini (Efes, Denizli, Alaşehir ve Sart) ziyaret etti (1668-1669). Ertesi yıl yani 1670 yılında da Bergama ve Akhisar'ı dolaştı. Rycaut, bu gezisinde gördüğü kent ve kasabalar üzerine de ayrıntılı bilgiler vermiştir⁵⁹.

Osmanlı İmparatorluğunun Bugünkü Durumu

Asıl üzerinde duracağımız eser, Rycaut'nun *Osmanlı İmparatorluğunun Şimdiki Durumu* başlığını taşıyan kapsamlı çalışmasıdır. Kitabın 1667 tarihli basımı Londra yangınında yandığı için hemen hemen hiçbir nüshası kalmamıştır. Ancak Cambridge Magdelene Kütüphanesinde bir nüshasının

⁵⁶ Anderson, *An English Consul*, 213. Eser görülemedi. Öte yandan bu hareket hakkında yine çağdaş bir kaynak olan Fransız elçiliği katibi Antoine Galland'ın verdiği bilgiler de büyük bir değer taşımaktadır.

Bk. Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*. Çev. N. Sırrı Örik, TTK, Ankara, 1949- 1973, I, 1672, II, 1673; I, 27-28, 171, 183, 210, 211, 212; II, 3, 22. Bu konuyla ilgili son yıllarda oldukça önemli araştırmalar yapılmıştır. Bu eserler bir yana Sabatay Sevi hareketi hakkında derli toplu bilgi edinmek için bk. İbrahim Alaeddin Gövsa, *Sabatay Sevi*, Anka, İstanbul, 2000 (ikinci baskı).

⁵⁷ Paul Rycaut, *The Present State of the Greek an Armenian Churches*, London, 1679. Tıpkıbasım New-York, 1970. Bu eser, Fransızca ve Almancaya da çevrilmiş, bir çok kez basılmıştır.

⁵⁸ Anderson, *An English Consul*, 216.

⁵⁹ Anderson, *An English Consul*, 218-229.

bulunduğu söylenmektedir⁶⁰. Eser, 1668, 1670, 1675, 1681, 1682, 1687, 1701, 1703, 1704 tarihlerinde Londra'da basıldı. Fransızcaya (1678) ve Almancaya (1694) çevirildi ve pek çok kez basıldı.⁶¹ Kitabın önemli özelliklerinden biri de XVII. yüzyıl Osmanlı toplum yapısının çok çeşitli tiplerini yansıtan çizimlerle dolu bulunmasıdır. Bu konuda Rycaut, XVI. yüzyılda Fransız gezgini Nicolas de Nicolay'ın seyahatnamesinin içeriğine benzer bir eser ortaya koymuştur. Çünkü Nicolay'ın seyahatnamesi de dönemin tiplerini canlandıran 60 kadar çizimle desteklenmiştir ve buradaki resimler XVI. yüzyıl Osmanlı tarihinin temel bir görsel malzemesi olarak bir çok eserde kaynak olarak kullanılmıştır ve kullanılmaktadır.

Harold Bowen (1896-1959), Rycaut'nun eserine model ödevi gören birkaç kaynak üzerinde durmaktadır⁶². Bowen, herşeyden önce Knolles'ın eserinin ikinci basımına, *A Brief Discourse of the Greatness of the Turkish Empire* (Osmanlı İmparatorluğu'nun Büyüklüğü Hakkında Kısa bir İnceleme) başlığı altında eklediği bölümün, Rycaut için bir esin kaynağı olabileceğine işaret etmektedir. Yine Bowen birkaç örnek eserden söz ettikten sonra asıl Robert Withers'ın kaleme aldığı denemeye dikkati çekmektedir. Nitekim bu çalışma, "o zamana kadar Türkiye hakkında yazılmış eserlerin hepsinden daha iyidir, aynı konu üzerine daha sonra yazılan incelemeler arasında da bundan daha iyisi yoktur denebilir." Niçin? Çünkü onun "Türk hocalardan Türkçe öğrenen ilk İngiliz" olduğu sanılmaktadır. O da tıpkı Rycaut gibi Türkleri Barbar olarak nitelemez.

Rycaut'nun ana eseri sayabileceğimiz Osmanlı İmparatorluğunun Şimdiki Durumu (*The Present State of the Ottoman Empire*) üç Temel bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin başlıkları Türklerin siyasi düsturları (*Maxims of the Turkish politie*), İslam Dini (*Muhamedam Religion*) ve Askeri Durum (*Military Discipline*). Kitabın başında devlet sekreteri Lord Arlington'a bir sunuş yazısı vardır. Rycaut bu sunuş yazısında, efendisi Earl of Winchelsea'nın elçiliği sırasında beş yıl boyunca İstanbul'da oturduğunu belirtmekte ve bunun

⁶⁰ Moran, *Türklerle İlgili*, 92.

⁶¹ Bunların tam listesi için bk. Anderson, *An English Consul*, 294-297. Kitap, Fransızca metni esas alınarak dilimize de çevrilmiştir. *Türklerin Siyasi Düsturları*, (çev. M. Reşat Uzmen), Tercüman 1001 Temel eser, ty., Milliyet yayınları, İstanbul 1996. Ancak bu çeviride bazı bölümlerin atlandığı görülmektedir.

⁶² Harold Bowen, *Türkiye*, 20-21.

kendisine böyle bir eseri yazmasının sorumluluğunu yüklediğini vurgulamaktadır. Yine Rycout, burada Türk hükümeti, siyaseti ve gelenekleri gibi gezginlerin pek üzerinde durmadıkları konuları ele aldığını, oysa bunların da kendi kırallıkları ve hükümetlerini daha çok ilgilendirdiğini dile getirmektedir.

Okuyucuya hitaben yazdığı önsözde de Türkiyede kaldığı beş yılı değerlendirerek Türklerin hükümet sistemleri ve dinleri hakkında doğru sonuçlara vardığını belirtmektedir. Burada, eserinin hazırlanmasında kullandığı kaynaklar hakkında da önemli ipuçları vermektedir. Buna göre Osmanlı defter ve kayıtlarını görmüş (*Registers and Records*), sözlü kaynaklardan da geniş ölçüde yararlanmış. Türklerin siyasa ve düsturları konusunda devlet adamlarından (Minister) ve bunların kendisine aktardıkları deneyimlerinden yararlanmış. C.J. Heywood, o tarihlerde devletin en yüksek mevkiinde bulunan Köprülüler'in, Rycout'ya yardım etmiş olabilecekleri üzerinde durmaktadır.⁶³

Saray kadınları, Türkiye'de kadınların sosyal durumları konusunu çok iyi bilen kimseleri kaynak olarak göstermektedir. Uzun yıllar, Boğdan ve Eflak'ta Voyvodalık yapmış biri tarafından kendisine bilgi verildiğini yazmaktadır.

Dinsel konularda, dervişlerin gelenekleri, kurumları hakkındaki yazılı belgeler Rycout'yu doyurmadığı için tarikat şeyhlerinin sözlü bilgilerine başvurmuştur. Kimi zaman din bilginlerinin kendisine anlattıklarını satır satır aktarma yoluna gitmiştir. Kimi zaman da sözü, tamamen tarikat şeyhlerine, dervişlere bırakmaktadır. Onun sözlü kaynaklarından biri üzerinde özellikle durmak gerekir. O, bu sözlü kaynağından söz ederken, bu kişinin sarayda on dokuz yıl hizmet etmiş bulunan bir Polonyalı olduğunu yazmaktadır. Bu, Albertus Bobowski'dir. Bobowski, on yedinci yüzyıl başlarında Galiçya'nın Lwow kentinde doğmuş, seçkin bir ailenin çocuğu olarak da iyi bir eğitim görmüş Latince, Yunanca öğrenmiş sağlam bir müzik kültürü edinmişti. Türklere tutsak düşüp İstanbul'a getirildiğinde 30 yaşlarındaydı. İhtida edince Ali adını almış, şiirlerinde de Ufki mahlasını kullanmıştır. Ali Ufki, klasik Türk müziğinde önemli bir yer tutar. Topkapı Sarayında meşkhane görevli iken yüzlerce peşrev, saz semaisi, türkü, beste ve ilahiyi notaya almıştır. Bu

⁶³ C.J. Heywood, "Sir Paul Rycout, A Seventeenth century Observer of the Ottoman State", *English and Continental Views of the Ottoman Empire, 1500-1800* University of California, Los Angeles, 1972, 42

derlemenin adı da *Mecmua-yı Saz ü Söz*'dür. Onun ayrıca *Mezmurlar* başlıklı bir eseri daha vardır⁶⁴. Ali Ufki, Doğu ve Batı dünyasını tanıyan, birçok yabancı dil bilen bir kimse idi. İstanbul'a gelen pek çok yabancı seyyah onunla tanışmış ve kendisinden söz etmişlerdir. Daha doğrusu Ali Ufki, yaşamı boyunca Avrupalı seyyah, müsteşrik, diplomat, tüccar ve misyonerlerle iletişim içinde bulunmuştur⁶⁵. İşte Rycaut'nun iletişim kurduğu kimselerden biri de Ali Ufki idi. Öte yandan Paul Rycaut, eserinin ana sorunlarını açıklamak için o dönemde Avrupa'da bilinen kaynakları da kullanmıştır. Bunlardan biri Busbecq'in mektupları, diğeri de yukarıda sözünü ettiğimiz Knolles'ın ünlü Türklerin Genel Tarihi başlıklı eseridir. Busbecq Ferdinand'ın elçisi olarak uzun süre İstanbul'da yaşamış XVI. yüzyılın en keskin gözlemcilerden biridir. Onun mektupları, Avrupa'da büyük bir üne kavuşmuştur. Pek çok tarihçi tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Rycaut bir çok yerde Busbecq'i kaynak olarak göstermekte ve ondan sık sık alıntılar yapmaktadır⁶⁶.

Rycaut, Türklerin siyasal düsturlarından söz ederken daha ilk sayfalarda Osmanlı İmparatorluğunda yüksek mevkilere gelenlerin soylu olmadıklarını belirtmektedir. Aslında bu, Busbecq'ten beri Avrupa'da oldukça yaygın bir görüş haline gelmiştir. Ancak Rycaut, İmparatorluğun uzun ömürlü ve güçlü olmasını da yönetim kurumlarında ve kişilerin başarılarında aramaz. Tam tersine bunu doğüstü nedenlere dayandırmaktadır. Ona göre sanki Tanrı, Hıristiyanların günahlarını ve kusurlarını cezalandırmak için bu devleti yükseltmiş ve desteklemiştir⁶⁷. Yalnız şunu da eklemekten geri kalmamaktadır. Devletin ayakta kalmasının nedeni adaletin en acımasız bir biçimde uygulanmasıdır. Bu bağlamda, Rycaut hükümdarın sınırsız gücünü Türk İmparatorluğu için en önemli dayanak olarak göstermektedir. Ne var ki Rycaut, gücü hiçbir sınır tanımayan despot bir Doğu hükümdarı tipi çizmektedir. Osmanlı hükümdarlarının mutlak gücü konusunda daha önce Makyavel ve Jean Bodin başta olmak üzere bir çok siyasetbilimci Osmanlı İmparatorluğunun mutlak merkezi niteliğini dile getirmekten geri kalmamışlardır⁶⁸. Rycaut da bunu dile getirmekle

64 Cem Behar, *Ali Ufki ve Mezmurlar*, Pan yay., İstanbul, 1990

65 Cem Behar, Ali Ufki, 22. Aynı yazar "Ali Ufki'nin Bilinmeyen Bir MusikiElyazması: Mezmurlar", *Tarih ve Toplum*, VIII/47(Kasım1987), s. 44-47.

66 Busbecq, *Türk Mektupları* (çev. H. C. Yalçın), İstanbul, 1939.

67 *Present State*, 2

68 Yusuf Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren, İstanbul, 2000

yetinmiyor, aynı zamanda Türklerin hükümdarlarına bağlılığının Hıristiyanlar için örnek alınacak bir tutum ve davranış olarak kabul ediyor. Çünkü kendi ülkesi olan İngiltere’de, meşru hükümdara itaat edilmediğinden ötürü başlarına türlü felaketler gelmiştir⁶⁹.

Hemen hemen bütün Avrupalı gezgin ve tarihçiler gibi Rycout da, devletin en önemli mevkilerine yükseltilen devşirme sistemi üzerinde durmaktadır. Devlet işlerinin başına, talihin ve raslantının çıkardığı kimseler değil de yetenekli ve zeki kişileri getirmenin bir hükümdar için en büyük bilgelik olduğunu kabul eden Rycout, devşirme sisteminin işleyişi konusunda oldukça dikkate değer ayrıntılara yer vermektedir⁷⁰. Devşirilen çocukların eğitiminde oldukça katı bir disiplin ve sert cezalar uygulanmaktadır. Yüksek bir mevkiye gelen bir kimsenin özgür olmanın verdiği olanaklardan yararlanacağı ve başkaldıracağı varsayılmakla birlikte durum, Türkler için hiç de böyle değildir. Çünkü Türklere göre, bunlar gençlikte aldıkları iyi eğitimin bir sonucu olarak devlete yararlı olmaya devam edeceklerdir⁷¹. Acaba, her yıl kaç Hıristiyan çocuğu devşiriliyordu? XV-XVI. yüzyıllarda, birkaç yılda bir yapılan devşirme işleminde, getirilen çocukların sayısı konusunda değişik veriler sunulmaktadır. Sözelimi ünlü Osmanlı tarihçisi Hoca Sadettin Efendi, devşirme sisteminin başlangıcından kendi zamanına yani XVI. yüzyıl sonlarına kadar bu yolla 200.000’den fazla kişinin Müslümanlığı kabul ettiğini varsaymaktadır.⁷² Rycout ise her yıl en az 2000 çocuğun İstanbul’a getirildiğini yazmakta ve bunu da kendisine sözlü olarak verilen bilgilere dayanarak aktarmaktadır⁷³. Acemi-oğlanların saraydaki eğitimleri, bunlara ne gibi bilgiler verildiği, hangi eserlerin okutulduğu vb. konularda "*sarayda on dokuz yılını geçirmiş son derece dürüst bir kişiden*" öğrendiklerini aktarmaktadır. Bu kişinin Bobowski yani Ali Ufki olduğunu yukarıda belirtmiştik. Rycout, bu eğitimin, kendi ülkesine göre eksik yanlarını da dile getirmekten geri kalmamaktadır. Sözelimi, Fizik, Metafizik ve Matematikten devşirmelerin haberli olmadığını söylemektedir. Buna

69 *Present State*, 24

70 Devşirme sistemi konusunda bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, TTK, Ankara, 1943-44.

71 *Present State*, V, 25-30

72 Hoca Sadettin, *Tacü't - tevarih*, İstanbul, 1279-1280, I., 41

73 *Present State*, V, 41

karşılık, sarayda, belki de Ali Ufki'nin kültür düzeyini takdir ederek, çok iyi bir müzik eğitimi verildiğini yazmaktadır.

Rycaut, Türkiye'de matbaa sorununu gündeme getiren birkaç, Batılı yazardan biridir. Bir çok yazar, Türkiye'de matbaa bulunmadığına dikkati çekmişlerdir. Rycaut'a göre dünyaya belki iyilikten çok kötülük getirmiş olan matbaa, Türklerin devlet anlayışına zıt fikirlerin çabucak yayılmasına, yeryüzünde eşi bulunmayan yazı sanatıyla geçinen insanların ekmeğine engel olacağından kesinlikle yasaklanmıştır. Türkler arasında Osmanlı öncesi dönemin tarihini bilen pek az kimse vardır. Ancak önemli devlet dairelerinin başında bulunanlar içinde değerli vekayiname bırakan tarihçiler de vardır⁷⁴.

Rycaut, Osmanlı yönetiminin taşrada tutunmasının koşullarını da araştırmaktadır. Taşrada tutunmanın en iyi yöntemi, eski soylu ailelerin etkisiz hale getirilmesi ve bunların yerine kul kökenli olanların atanmasıdır. Rycaut, burada Bacon'un denemelerinden bir alıntı yapmaktadır: "*Türklerde olduğu gibi soyluların bulunmadığı yerlerde mutlak bir diktatörlük vardır*". Çünkü soylular, mutlak egemenliği dengelerler ve halkın hanedana karşı olan tutumunu etkilerler.⁷⁵ Oysa sarayda geçmişlerinden tamamen habersiz yetişen paşaların, padişahın başka dayanacakları güçleri yoktur. Bunlar, padişahın aleyhinde hiçbir eylemde bulunmazlar. Yine ona göre, Osmanlı İmparatorluğunda bu paşalardan kimileri ayaklanmış, devlete başkaldırmış, fakat bunun arkası gelmemiştir.

Sözün kısası Rycaut, eserinin neredeyse yarıya yakın bölümünü Osmanlı yönetiminin işleyişine ayırmıştır. Divan, adalet sistemi, yabancı elçilerin divanda kabul törenleri, Osmanlı İmparatorluğunun yabancı devletlerle ilişkileri bu bölümde ele alınıp işlenen konular olarak görülmektedir. Rycaut, Osmanlı İmparatorluğu'nun örgütlenmesi, bu örgütlenmenin işleyişi ve aynı zamanda kurumların çöküş belirtileri göstermeye başlamasının derin bir tablosunu çizmiştir. Birge, onun eseriyle Rycaut'dan yüzyıl önce yaşamış Busbecq'in Mektupları arasında, özellikle imparatorluğun kurumları bağlamında dikkate değer bir benzerlik kurmaktadır.⁷⁶

74 *Present State*, V., 32

75 *Present State*, XVI/69

76 J. K. Birge, *A Guide to Turkish Area Study*, Washington, 1949, 94

Eserin ikinci bölümü *Türklerin Dini* ana başlığını taşımaktadır. Yazarın bu konuda o döneme göre son derece tarafsız olduğu görülmektedir. Çünkü o dönemde İslamlıktan söz eden birçok Batılı bilgin ve yazar, İslam dini ve onun peygamberi hakkında bilgi verirken mutlaka "düzme" sıfatını kullanmaktadırlar. Buna karşılık Rycout, Kur'an-ı Kerimin, Hz. İsa'dan büyük bir peygamber olarak söz ettiğini belirttiği gibi, konuştuğu pek çok Türkün de ona saygı duyduğunu dile getirmektedir.⁷⁷

Rycout, öncelikle Osmanlı İmparatorluğundaki dinsel örgütlenme üzerinde durmaktadır. Şeyhülislamın göreve getirilmesi, yetkileri, çeşitli konularda verdiği fetvalar ve daha bir çok sorun bu bölümde ele alınıp işlenmiştir. Verdiği bilgilerin bu konularda yapılan araştırmalarla örtüşmesi, onun bilgisinin derinliğini açıkça ortaya koymaktadır. Rycout'nun bu bağlamda üzerinde durduğu bir başka konu da o zamanki Osmanlı toplumunda var olan tarikatların incelenmesidir. Rycout'nun bilimsel titizliği ve kaygısı burada da kendini göstermektedir. Çünkü Rycout, bu konuyla ilgili olarak pek çok eseri gözden geçirmiş ve yukarıda belirttiğimiz gibi, incelediği belgelerin verdiği bilgiler onu doyurmadığı için sürekli olarak şeyhlerin, dervişlerin görüşlerine başvurmuş ve çoğu kez yanlışlık yapmaktan çekindiği için de onların anlattıklarını aktarmakla yetinmiştir. Nitekim Nakşibendilerden söz ederken bu konuyu dini bilgisi olan bir hacının kendisine anlattıklarını harfi harfine aktardığını söylemektedir.⁷⁸ Yine aynı biçimde Bektaşilik hakkında da bilge bir hocanın kendisine anlattıklarını dile getirmektedir.⁷⁹ Rycout'nun eserinin bu bölümleri XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunun dinsel yapısının araştırılması bakımından, büyük ölçüde sözlü kaynaklara dayandığı için, önemli bir malzeme olarak görülmektedir.⁸⁰ Onun şu saptaması da ilginçtir: Türkler, bir din adamı ile herhangi bir kimse arasında fark gözetmezler; sözgelimi bir Müslüman minareye çıkıp ezan okuyabilir, namaz kıldırabilir, kürsüye çıkıp Kur'an okur ve ertesi gün de kendi işine devam eder.⁸¹

77 *Present State*, II/I, 97

78 *Present State*, II/XII, 141

79 *Present State*, II/XIX, 148-149

80 Krş. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik*, TTK, Ankara, 1992, Aynı yazar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 1998

81 *Present State*, II/XXII, 157

Türklerin askeri disiplin ve düzeni Rycaut'nun eserinin üçüncü bölümünü oluşturmaktadır. Ona göre devletin esas gücü Tımarlı sipahiler, Yeniçeriler ve diğer yardımcı kuvvetlerdir. Rycaut, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükselişini tamamen askeri bir güçle açıklamakta ancak şimdiki yani kendi zamanındaki durumun hiç de parlak olmadığını vurgulamaktadır. "*Çünkü ilk Türk hükümdarlarının ruh yüceliğinden ve görkeminden bugün çok şey kaybolmuştur*". Bir süreden beri kara askerlerinin sayısı azalmış, donanma acınacak bir duruma düşmüştür. Başarısızlık ve bilgisizlik bu çöküşte en büyük etken olarak görünmektedir. Eyaletlerin nüfusu azalmış, padişahın gelirleri epeyce düşmüştür. Eski disiplin kaybolmuştur. Yeniçerilerin hizmetleri eskiden olduğu gibi ödüllendirilmemektedir.⁸² Bütün bunların ötesinde Yeniçerilerin ve Sipahilerin kabalığı, taşkınlığı da çekilmez bir hale gelmiştir. Köylülere baskı yapılmakta, zorla paralarına ve mallarına el konulmaktadır. Rycaut'nun bu saptaması doğrudur. Çünkü çöküş sürecinde üst üste çıkarılan adaletnameler, ehl-i örfün, yönetici kadronun reaya üzerinde nasıl bir baskı kurduğunu açıkça ortaya koymaktadır.⁸³

Rycaut, kendi anlatımına göre, devlet sicil ve kayıtlarından yola çıkarak Osmanlı tımarlı ordusu üzerine bir takım sayısal veriler sunmaktadır. Rycaut'nun verdiği bu sayıları düzenlemek için defterhaneye girmesi, burada teker teker defterleri incelemesi ve bir takım sonuçlara varması söz konusu olamaz. Onun bu sayıları, o tarihlerde düzenlenmiş olan kanunnamelerden aktardığına şüphe yoktur. Bunlar arasında XVII. yüzyıl başlarında Ayn Ali Efendi'nin düzenlediği *Kavanin-i Al-i Osman der Hulasa-ı Mezamin-i Defter-i Divan*⁸⁴ başlıklı eser önemli bir yer tutmaktadır. Rycaut'nun verdiği sayılarla Ayn Ali Efendi'nin derlediği sayılar arasındaki benzerlikler gözden kaçmamaktadır. Fakat bunun yanında Rycaut'nun verdiği sayılarla söz konusu kaynağın verdikleri arasında da bir takım farklar göze çarpmaktadır.

Son olarak, Rycaut'nun Osmanlı karargâhı üzerindeki gözlemleri üzerinde kısaca duracağız. Şöyleki 1665 yılında İngiltere elçisi Earl of Winchelsea, Rycaut'yu sadrazam Fazıl Ahmet Paşayla görüşmek üzere görev-

82 *Present State*, III/1, 169-170

83 Halil İnalçık, "Adaletnameler", *Belgeler*, 3-4 (1965), 49-143; *Present State*, III/II, 171-172

84 İstanbul, 1280

lendirmişti. Sadrazam o sırada Macaristan seferinden dönüyordu. Rycaut, sadrazamın izlediği yolu bilmediğinden Belgrad'a kadar gitmek zorunda kaldı. Türk ordusunun büyük bir kısmı Belgrad yolunda konaklamıştı. Rycaut, çadırını sadrazamın otağının yanına kurdurttu. Orada, ordu Edirne'ye doğru yola koyuluncaya kadar yedi gün kaldı. Ordugâhtaki işleri bitmediğinden ordunun hareketini on üç gün daha izlemek olanağını buldu. Bu gözlemlerden çıkan sonuca göre, Osmanlı ordusu hâlâ geçmiş günlerdeki disiplin, düzen ve haşmetini koruyabiliyordu. Sadrazam ve devlet büyüklerinin otağları çadırdan çok sarayı anımsatıyordu. Altın, gümüş işlemeli halılar, değerli eşya, kısacası oldukça zengin döşenmiş bu muhteşem çadırlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun görkemini kanıtliyordu. Karargâhta sert bir disiplin egemendir. Şarap yasağına kesinlikle uyulmaktadır. Kendisi, azıcık şarap getiren iki askerin idam edildiğine tanık olmuştur. Ordunun güzergâhı üzerinde bulunan halktan hiç bir şikâyet gelmemektedir. Asker, istedikleri şeyleri pazarlık yaparak ve parasını ödeyerek köylülerden satın almaktadırlar.

Öte yandan Rycaut'ya göre ordugâh, her zaman öyle temiz ve düzenlidir ki dünyanın en medeni kenti bile onunla yarışamaz.⁸⁵

Rycaut'nun Osmanlı ordugâhı üzerindeki gözlemleri, kendisinden aşağı yukarı, yüz yıl önce Osmanlı ordugâhında bir kaç ay geçiren Busbecq'in gözlemlerini çağrıştırmaktadır.

Ticaret, Paul Rycaut ve İzmir

İzmir, Braudel'e göre, XVI. yüzyılın ikinci yarısından başlamak üzere⁸⁶ Doğu Akdeniz'in en önemli bir liman kenti haline gelmeye başladı. İran ipeği, Ankara'nın tiftiği için İzmir önemli bir çıkış kapısıydı. Bunun yanında İzmir art bölgesinden gelen yün, pamuk, pamuk ipliği, ecza, ravend, yaş ve kuru

⁸⁵ *Present State*, II/XI, 204 - 212

⁸⁶ Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Armand Colin, Paris, 1966, I, 237, 238, 262, 321, 454; II, 145, 150, 206; Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir, 1974; Daniel Goffman, *İzmir and the Levantine World, 1550-1650*, University of Washington Press, 1990; Elena Frangakis-Syrett, *The Commerce of Smyrna in the Eighteenth century (1700-1820)*, Athens, 1992; Mübahat S. Kütükoğlu, *XV. ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, 2000. Ayrıca bk. Daniel Goffman, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler (1642-1660)*, *Britons in the Ottoman Empire*, çev. Ayşe Başçı Sander, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2001. Ayrıca bk. P. Masson, *Histoire du Commerce français dans le Levant*, Paris, 1896-1911, 2 cilt.

meyve, kaçak olarak yüklenen buğday, vb. ticareti açısından oldukça canlı bir liman kenti idi. XVII. yüzyılda ise İzmir önemli bir kahve ithal merkezi haline gelmişti.

İngiliz ticareti İstanbul, İzmir, Halep ve İskenderiye üzerinde yoğunlaşmıştı. İngiliz ticaretinin bel kemiğini yukarıda da belirttiğimiz gibi kumaş oluştuyordu. 1635'te 24.000'den 30.000 topa kadar çıkan ithal kumaşların yarısı İstanbul'a sevk edilmiş ve geri kalanları da İzmir'den Halep'e gönderilmişti.⁸⁷ İzmir'de bir Venedik konsolosluğu bulunmakla birlikte XVIII. yüzyılın başlarında artık Venedik ticaretinden söz etmek pek olanaklı değildi. Hollandalılar, XVII. yüzyılın başlarında gerekli kapitülasyonları elde ettikten sonra Türkiye ile ticarete başlamışlardı ve onların da ticaretinin temeli kumaşa dayanıyordu. Ancak Hollandalılar XVII. yüzyılın ilk yarısında Türkiye'ye getirip sattıkları kumaş, yılda ancak 6.000-7000 top dolaylarında bulunuyordu ki bu, Türkiye'ye getirilen İngiliz kumaşlarının ancak dörtte biri anlamına geliyordu⁸⁸. Hollandalıların Doğu yani Osmanlı İmparatorluğu ile ticareti geniş ölçüde İzmir üzerinde yoğunlaşmıştı.⁸⁹ Nitekim bunların yıllık kumaş ihracı, yukarıda değinildiği gibi 6.000-7.000 topu geçmiyordu. Kimi zaman Hollandalılar İngilizlerden aldıkları kumaşları kendi üretimleri imiş gibi İzmir'e getiriyorlardı.⁹⁰

Rycaut'nun İzmir konsolosluğunu yaptığı yıllarda, İzmir ticareti Halep'i de geri bırakmıştı.⁹¹ Ancak zaman zaman kumpanyanın içine düştüğü güçlükler, bu ticaretin geniş ölçüde aksamasına yol açıyordu. Fakat zorlukların kısa sürede aşıldığı görülmektedir. Sözelimi, 1669-1673 yılları arasında kumpanyaya bağlı 16 gemi İzmir'e uğramıştı. Yine aynı dönemde İskenderun limanına yanaşan İngiliz gemilerinin sayısı 18'i buluyordu.⁹² Fakat 1688 depremi kenti harap etmiş ve bundan İngiliz ticareti de geniş ölçüde zarar görmüştür.

Yukarıda, Paul Rycaut'nun 1667 yılında İzmir konsolosluğuna atandığını gördük. Paul Rycaut'nun görev yaptığı tarihlerde İzmir, Doğu Akdeniz'in

87 Wood, *Levant Company*, 44.

88 Wood, *Levant Company*, 41

89 Wood, *Levant Company*, 99

90 Wood, *Levant Company*, 139

91 Wood, *Levant Company*, 100

92 Wood, *Levant Company*, 126

en büyük ve canlı bir limanı haline gelmişti. Nitekim Rycaut'nun İzmir'de bulunduğu tarihlerde, 1671 yılında buraya ziyaret eden Evliya Çelebi kentin ve limanın canlılığını oldukça çarpıcı bir biçimde dile getirmiştir.⁹³ Evliya Çelebi, bugün Alsancak denilen daha çok Rumlarla, yabancı tüccar ve diplomatların yaşadıkları Frenk mahallesiyle, Türklerin çoğunlukta bulunduğu Tilkilik, Han Bey, Faik Paşa ve Kadifekale etekleri arasındaki farklılığa da dikkati çekmektedir. Şehirde bulunan 82 "kale misal" han, ticaretin yoğunlaştığı mekânlar olarak görülmektedir.⁹⁴ Evliya Çelebiye göre, tüccarlar yeryüzünün her türlü mallarını buraya taşıyorlardı. Her yıl bin gemi gelir ve bin gemi gider. Malları bu İzmir kentinde satılırdı. Yine Evliya, limanın ne kadar faal ve işlek olduğuna da dikkati çekmektedir. Yine ona göre, İzmir'de Osmanoğulları ile dost olmuş on sekiz kefer kiralının İzmir'de balyozları ve konsolosları bulunmaktadır. Oysa bu tarihlerde İzmir'de dört beş ülkenin konsolosluğu bulunuyordu. Bunlar Ceneviz, Hollanda, İngiliz ve Fransız konsolosluklarıydı.⁹⁵ Buna Venedik konsolosluğunu da eklemek gerekir. Venedik konsolosluğu, 1645-1669 Osmanlı-Venedik savaşından sonra protokoldaki yerini İngiliz konsolosluğuna bırakmıştı.⁹⁶ Bütün bu konsolosluklar ve Avrupalı tüccarlar İzmir'in Frenk mahallesi denilen kuzeybatısındaki mahallede oturuyorlardı. XVII. yüzyılda İzmir'e gelen hemen hemen bütün seyyahlar, Frenk mahallesinden söz etmekte ve Fransızların İtalyanların, İngilizlerin ve Hollandalıların kıyı boyunda oturduklarını yazmaktadırlar. Yine bunların belirttiklerine göre Frenk caddesine açılan ön kapıları yanında bütün diplomat ve tüccarların oturdukları evlerin denize doğru açılan arka kapıları da bulunuyordu. Rycaut, konsolosluğu sırasında İzmir'de görülen önemli değişikliklere işaret etmektedir. Nitekim 1675 yılında Fazıl Ahmet Paşa, denizin doldurulmasıyla elde edilen alan üzerinde gümrük binası inşa ettirdi.⁹⁷ Yeni gümrük binasının tamamlanmasından sonra, gümrük emini bu binayı hem büro hem de lojman

⁹³ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul, 1935, 96-101

⁹⁴ M. Münir Aktepe, "İzmir Hanları ve Çarşıları Hakkında Ön bilgi", *Tarih Dergisi*, 25 (1971), 105-154. Bozkurt Ersoy, *İzmir Hanları*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1992;

⁹⁵ Anderson, *An English Consul*, 1

⁹⁶ Anderson, *An English Consul*, 50

⁹⁷ Paul Rycaut, *The History of the Turkish Empire*, London, 1687, 327

olarak kullanmıştır.⁹⁸ Yine Paul Rycaut'nun belirttiğine göre, 1675'ten başlamak üzere limana giren bütün yabancı gemilerin yükleme ve boşaltma işlemlerinin buradan yapılması için ferman çıkmıştı. Gümrük işlerine yeni bir düzen verildi.⁹⁹ Fazıl Ahmet Paşa, ayrıca İzmir'e su getirtmiş ve Vezir Hanı'nı da yaptırmıştır. Bu geniş yapılaşma etkinliği, İzmir'in kentleşme sürecinde önemli bir yer tutmaktadır. Sadrazamın ölümünden sonra onun başlattığı inşaat, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından tamamlanmıştır. Kara Mustafa Paşa'nın kendisi de burada üç han yaptırmıştır. Bunlar Frenk caddesinde İngiliz konsolosluğuna yakındı.¹⁰⁰ Bütün bunlara bir bedesten binasını da eklemek gerekir. Deyim yerinde ise özellikle bu dönemde yani XVII. yüzyılın ikinci yarısında kentte bir inşaat "patlaması" görülmektedir. Kentin sokaklarının çoğu yine bu dönemde açıldı ve kaldırım döşendi.¹⁰¹

Rycaut, 2 Haziran 1676'da Frenk caddesinde çıkan tehlikeli bir yangından sonra hemen Levant Kumpanyasından kendisine bir kaç düzine yangın kovası göndermesini istemiştir. Nitekim bir süre sonra kumpanyanın İzmir'e gelen bir gemiyle iki düzine yangın kovası gönderdiği anlaşılmaktadır.¹⁰²

İzmir'de bulunan yabancı konsoloslar pek sık olmamakla birlikte birbirlerini ziyaret etmekten geri kalmıyorlardı. Fakat konsolosların birbirlerini ziyaret ve kabulleri oldukça büyük harcamalara yol açıyordu. Nitekim 1673 yılında Rycaut'nun Fransız meslektaşını kabul etmesi 112 pound'a mal olmuş ve bu da Levant Kumpanyasının büyük tepkisine yol açmıştı.¹⁰³ Kimi zaman konsoloslar gemilerde de kabul resmi veriyorlardı. Tıpkı yabancı davetliler gibi bu kabullere Türkler de çağrılıyordu.¹⁰⁴ İzmir'de bulunan konsolos ve yabancı

98 Necmi Ülker, "Batılı Gözlemcilere göre XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir Şehri ve Ticari Sorunları", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XII(1981-1982), 329

99 Paul Rycaut, *History*, 256; Ülker, "Batılı", age. 329

100 Anderson, *An English Consul*, 3

101 Reşat Kasaba, "İzmir", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri*, (Ç. Keyder, Y. Eyüp Özveren, D. Quartaert), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, 7

102 Anderson, *An English Consul*, 4

103 Anderson, *An English Consul*, 10

104 Anderson, *An English Consul*, 10. Her konsoloslukta bir şapel bulunuyor, bir toplantı salonu, yemek odası, misafir odaları, iki büyük kabul salonu yer alıyordu. Bu salonlardan biri Batı, diğeri Doğu biçiminde döşenmiş olurdu. İzmirdeki İngiliz Konsolosluğunun aynı zamanda zengin bir kitaplığı da vardı (Anderson, *An English*

tüccarlar, boş zamanlarını; ava giderek, atıcılık yaparak, yırtıcı kuşları avlayarak ve balığa çıkarak değerlendiriyorlardı. İzmir'in güneyindeki boş ovalar birçok eğlence ve özellikle av için son derece elverişliydi. Seydiköy (Gazimemir)'de bütün konsolos, İngiliz ve Hollanda tüccarlarının köpek kulübeleri, bağevleri ve bahçeleri vardı. İzmir kadısından özel izin alan amatör eski eser meraklıları kazı yapıyorlar ve buldukları heykelleri de dışarıya gönderiyorlardı.¹⁰⁵

Rycaut'nun İzmir'de görevli bulunduğu sırada bir çok gezgin onunla görüşmüş ve izlenimlerini yazıya dökmüşlerdir. Bunlar arasında Dr. Jacob Spon ve onun arkadaşı Wheler, Dr. Covell gibi ünlü gezginler de vardır. Dr. Spon, İngiliz konsolosu "Ricaud"nın kendilerini son derece kibarca karşıladığını ve bütün Fransızların ona saygı duyduğunu yazmaktadır. Yine bu gezgin, Rycaut'nun Osmanlı İmparatorluğunun Durumu (*L'état de l'Empire ottoman*) başlıklı bir eser yazdığını ve şu sırada da IV. Murat'tan başlamak üzere bir Osmanlı tarihi yazmakta olduğunu belirtmektedir. Rycaut, onlara yine kendi eseri olan, Rum ve Ermeni kiliselerinin durumu üzerine yazdığı eseri de göstermiştir. Dr. Spon, Rycaut'nun ana dili olan İngilizceden başka eski ve modern Yunanca, Türkçe, Latince, İtalyanca, aynı zamanda Fransızca'yı da çok iyi bildiğini yazmaktadır.¹⁰⁶ İstanbul'da Fransız elçiliğinde kâtip olarak görev yapan ve anılarında İstanbul'daki günlük yaşamın ilginç bir tablosunu çizen Antoine Galland da Paul Rycaut'dan söz etmektedir:

"23 Haziran pazar 1673".

İzmir'den B. Büyükelçiye Siyor Gaillard'ın işi hakkında ve biri Fransız, diğeri İngiliz konsolosundan gelen haberci Siyör Rycaut

Consul, 16). İngiliz Konsolosluğunun görevli ve hizmetli sayısı yaklaşık 100 kişi dolaylarında idi (Anderson, age, 66).

¹⁰⁵ Anderson, *An English Consul*, 14 - 17. Seydiköy'ün İzmir'deki yabancılar açısından önemini Corneille le Brun (*Voyage au Levant, etc*, Paris, 1725, I, 90) şöyle anlatmaktadır: *Nous nous arrêtons à Sedekui est un bourg à trois lieux de Smyrne, situé dans un très-beau pais, ce qui est cause que chaque consul y a une maison de plaisance, où il va souvent se divertir et prendre le plaisir de la chasse, ce lieu est fort connu, et les marchands européens vont souvent s'y promener.*

¹⁰⁶ Spon, *Voyage d'Italie*, I, 310-311; Alıntı: Anderson, *An English Consul*, 222-223

idi. Bu Sieur Rycout, İtalyanca yazan M. Bigot tarafından tercüme edilmiş bir eser muharriridir".¹⁰⁷

Son yıllarda bulunup yayınlanan Antoine Galland'ın *İzmir'e Seyahat* başlıklı eserinde¹⁰⁸ yazar, İzmir'de İngilizlerin konumu ve Ricaut hakkında dikkate değer bilgiler vermektedir. Buna göre: "İzmir'deki İngiliz tüccarlarının sayısı 70'tir. Konsoloslukta 15 kâtip, bir başkâtip, bir doktor, bir cerrah, bir eczacı ve üç aşçı görevlidir. Bay Briot ve daha sonra Bay Bespier tarafından Fransızcaya çevrilen *L'Etat de l'Empire ottoman* başlıklı eserin yazarı olan Bay Ricaut, oraya vardığımda hâlâ konsolosluk görevini sürdürüyordu. Fakat birkaç gün sonra görevini Bay Reis [William Raye]'e devredecekti. Bu kişi zaten daha önce İzmir'de tüccar olarak bulunmuştu... Bay Rycout'nun, Ali Bey [Bobowski]'in anılarından yola çıkarak Sultan Murat dönemini kapsayan bir eser hazırlamakta olduğu söylemektedir..."

Sözün kısası XVII. yüzyılın dikkate değer kişilerinden biri olan Rycout, yaşadığı döneme damgasını vurmuş, Osmanlı İmparatorluğu üzerine yaptığı araştırmalarla büyük bir üne kavuşmuştur. Eserlerinin İngiltere'de defalarca basılması, Avrupa'nın belli başlı dillerine çevrilerek hemen yayınlanması, çalışmalarının ne kadar büyük ilgi ve takdir gördüğünün açık bir göstergesidir. Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'da tanınmasına önemli bir katkıda bulunan *Osmanlı İmparatorluğunun Şimdiki Durumu* başlıklı eseri temel bir başvuru kaynağı niteliğini kazanmıştır. IV. Murat döneminde (1623-1640) Şehzade Bayezit'in katli olayını bir trajedi bağlamında işleyen Fransız trajedi yazarı Racine, eserinin önsözünde şöyle demektedir:

"Dikkat ettiğim cihet, milletin adetlerinde hiçbir değişiklik yapmamak olmuştur. Türklerin tarihine ve İngilizce tercüme edilmiş olan yeni "Osmanlı İmparatorluğunun Tarihi"ne aykırı hiçbir hususu ileri sürmemeye dikkat ettim".¹⁰⁹

107 Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar*(1672-1673), çev. N. Sırrı Örik, TTK, Ankara, 1973, II. 73. Rycout'nun eseri İtalyanca değil, İngilizcedir. Bigot, Briot olacaktır.

108 *Le Voyage à Smyrne, Un manuscrit d'Antoine Galland (1678)*, Avant Propos d'André Miquel, Introduction etc, de Frédéric Bauden, Paris, 2000.

109 Racine, *Beyazıt* (Beyazıt), çev. Reşat Nuri Darago, MEB, Ankara, 1946, IX.

Burada sözü edilen kitap, Rycaut'nun Fransızcaya çevrilmiş olan eseridir. "İngilizce tercüme edilmiş olan" cümlecığı, elbette "İngilizceden çevrilmiş olan" biçiminde algılamak gerekiyor. Sahne tasarımı, saray, sarayın yapısı, Osmanlı hükümetinin işleyişi, harem, padişah, valide sultan vb. ayrıntıların belirlenmesinde Racine herhalde Rycaut'nun eserine pek çok şey borçludur.¹¹⁰

EK

Rycaut, The History of the Turkish Empire...,1687, s. 256

In this Year it was, that the Grand Signior and Great Vizier at the instigation of Chusain Aga the Chif Customer (Whom we the have before mentioned) casting their eyes on Smyrna and finding it a place of a Great Trade, and a convened Port, for which in ancient times it was always famous and for the same cause was frequented by Merchants both from the Eastern and Western Parts of the world, so that it was become the only great and considerable Mart or Scale within the Precincts of the Turkish Empire: considering it (I say) in this manner with a benign eye, as bringing great profit and advantage, they began to think it worthy the Ornament of some publick Edifices, founded with that Magnificence as might endure long, and renew the ancient Honour and Reputation of Smyrna Hereupon they erected in the first place a Besasteen, which is the nature of our Exchange, where several Shops are made, and Variety of Goods; and to make the better Front towards the Sea, it was founded therein on Vastes Stones and Piles fit to support a weighty Building.

There next Edifice erected was a Custom- house built in to the Sea only on piles of Timber, with a handsom Front towards the Sea; and this the Great Visir judged to be a work not only necessary, but also agreeable; to the Majesty of his master, for until this time the Customer lived in a hred House not unlike the others which Merchants inhabit. And now this house compleated, a Hattesherift or Royal decree come down from the Court, commanding that all Ships that came into that Port either to lade or unlade, should lay their sides to that Custom - house Scale, and thereon discharge their goods, and receive others.

¹¹⁰ Zeki Arıkan, "XVII. Yüzyılda Fransa'da Türk Görüntüsü"; "Recine ve Bejazet", IX. Türk Tarih Kongresi Bildiriler, TTK, Ankara, 1994, 2735- 2749

And now wheas the Marchants incoyed at all times in former days the convenience of having their goods landed on, and laden from their own Keys or Scales, they greatly resented this innovation; and as they unwillingly quit any Priviledge, so they judged this not unworthy to be contended for with singular constancy and resolution: Commediousness of which was thought so considerable, that it not anly caused this place in former days to flourish, and to be distinguished from all the Marts in the world; but also the injoyment thereof invited the inhabitants from the more elevated parts of Smyrna (where was health and Pleasure) to the lower Bogs and Marishes, exchanging healt and chearful air for profit and conveniece of Commerce.....